

Кащук О. Я.

ORCID: 0000-0001-6302-1851

доктор історичних наук,

в. о. завідувача кафедри історії середніх віків та візантиністики

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна

Булавін Д. Є.

ORCID: 0009-0005-5850-5938

магістр кафедри історії середніх віків та візантиністики

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна

САРАЦИНИ, ТАТАРИ ТА КАРАЇМИ: СХІДНІ СПІЛЬНОТИ КНЯЖОГО ТА РАНЬОМОДЕРНОГО ЛЬВОВА (XIII–XVII СТ.)

Ключові слова: сарацини, татари, караїми, вірмени, торгівля зі Сходом, княжий Львів, Магдебурзьке право, мусульманське кладовище.

Східні сторінки середньовічної історії Львова, зокрема наявність у ньому спільнот сарацинів, татар та караїмів та їхній вплив на історію міста, є одними з найменш досліджених, проте дуже важливих. Адже швидким розквітом та піднесенням у XIII–XIV ст. місто завдячує саме торгівлі зі Сходом. Початки “Східного Львова” сягають княжих часів. Згідно з останніми дослідженнями, місто було засноване князем Львом Даниловичем у проміжку між 1245–1256 рр. [1, с. 336]. А отже, це були часи після монгольського нашествия 1241 р., коли життя на галицьких землях поступово відновлювалося – насамперед відродилась торгівля. Львів виник на перехресті важливих торгових шляхів: з Балтії до Чорного моря та з Європи до Києва та Криму. Найголовнішим був т. зв. Татарський шлях (via Tatarica), який почав діяти в XIII ст. і вів зі Львова через фортецю Тавань на Нижньому Дніпрі на Крим і Кафу (Феодосію) [2, с. 88].

На жаль, із княжої доби не залишилося жодних локальних хронік чи архівів, проте можна сміливо припустити, що князь Лев, дбаючи про розвиток новопосталого міста, активно запрошував до нього не тільки поселенців із Заходу (насамперед німців), а й зі Сходу. Адже, на відміну від свого батька Данила Романовича, він підтримував дружні відносини з фактичним тогочасним господарем Золотої Орди – улусбеком Ногаєм, який створив свою незалежну державу в її складі (Ногайську орду) [2, с. 87–88].

Першим документом, який фіксує наявність східних спільнот у княжому Львові, є грамота польського короля Казимира Великого 1356 р. про надання місту Магдебурзького права. На той момент Львів був уже настільки багатонаціональним містом, що у сферу дії львівського привілею включалися й некатолицькі спільноти, які перелічено в такому порядку: “нації вірменів, жидів, сарацинів, татар, русинів та будь-яких інших” (в оригіналі: “nationes Ormenorum, Iudeorum, Saracenoꝝ, Thartarorum, Ruthenorum et aliorum quacumcumque”) [3, с. 6]. Зрозуміло, що цей документ був ретроспективним, а отже, фіксував уже наявну “етнічну мозаїку” княжого Львова. Ким же були ті сарацини, татари та “будь-які інші”?

Найбільш докладно це питання висвітлив відомий львівський сходовознавець та історик Ярослав Дашкевич. Згідно з його дослідженнями, під сарацинами (“сарацинами”) Магдебурзького привілею та подальших польських грамот слід розуміти арабських купців, які, ймовірно, оселилися в місті в часи князя Лева. Вони заснували тут торгівлю факторію, жили окремою спільнотою, мали мечеть та мусульманське кладовище [4, с. 514]. Варто також зауважити, що термін “сарацини” в той час вживався також в узагальнювальному значенні, позначаючи всіх мусульман.

Не менш важливим є встановлення походження львівських татар. Ускладнює розгляд цього питання факт, що під татарами (тартарами) тогочасні європейські хроніки розуміли всіх монголів. Варто зауважити, що в XIII ст. татари ще були язичниками (сповідували тенґріанство), тому вони не були включені в мусульманську (сарацинську) спільноту [2, с. 88]. Можливо, що це були залишки монгольської армії, адже перший хроніст Львова Бартоломей Зіморевич у своїй хроніці Львова “Leopolis Triplex” змальовує їх як воїнів. Описуючи одну з перших польських облог міста, він зауважує: “Львів же хоробро оборонявся спільниками Лева – татарами, сарацинами, вірменами і іншими прибічниками князя, закривши брами перед чужими володарями” [5, с. 67]. Відомо також, що татарська дружина допомагала князю Леву в його військових походах: разом з ними він ходив на Угорщину, Польщу, Литву, а в 1292 р. з їхньою допомогою приєднав до своїх земель Люблінську землю [6, с. 11]. Пізніше, розповідаючи вже про часи польського панування, Зіморевич пише: “Татари, обдаровані руськими князями міським правом, у той час оселилися на вулиці, що тепер зветься Краківською, а тоді від брами (називалася) Татарською” [5, с. 83]. Цікаво, що в XIV ст. вул. Татарська називалася також Сарацинською, отже, ймовірно, що дві громади об’єдналися і мешкали разом (серед татар на той момент вже був поширений іслам) [7, с. 183]. Чому татар оселили саме на цій вулиці? Відповідь дає той же Зіморевич: “Аби безладно не осідала така вельми змішана громада, розподілив її був сам князь, згідно з громадським звичаєм, по народах, які складали

населення міста: [...] для вірмен і татар, що звикли до спільного товариства, визначено (дільницю) з півночі”. Отже, таке розташування вул. Татарської було викликане близькістю Вірменського кварталу, адже вірмени були найбагатшою етнічною групою тогочасного Львова та могли наполягти, щоб татари жили поруч. Крім усього іншого, львівські вірмени послуговувалися вірмено-кипчацькою (тюркською) мовою, тобто говорили однією мовою з татарами.

Тож не дивно, що мусульманське кладовище і мечеть були розташовані на володіннях вірменина Миколи Серепковича – у районі сучасних вул. Кривоноса і вул. Гуцульської. Львівські вірмени мали поховати гостя-мусульманина згідно з його традиціями на мусульманському цвинтарі. До XVII ст. тут стояв т. зв. Турецький камінь, біля якого ховали турків і татар, що гинули під час численних облог Львова [8, с. 87].

Ким же могли бути “інші” нації княжого Львова, про які йдеться в Магдебурзькому привілеї? Один із імовірних варіантів – караїми. Згідно з дослідженнями Ярослава Дашкевича, караїми могли з’явитися на галицьких землях першими з усіх “східних націй” – на початку 1240-х років, тобто ще до заснування Львова. Вони оселилися в тодішній столиці – Галичі, де їхня спільнота проіснувала аж до XXI ст. [9, с. 334]. На жаль, момент їхньої появи у Львові не відображений у місцевих джерелах. Львівський історик Денис Зубрицький вважав, що караїмів до Львова запросили ще руські князі [10, с. 10]. Ярослав Дашкевич розповідав про традицію, згідно з якою найдавніша частина старого єврейського кладовища на Клепарові була караїмським кладовищем [9, с. 352]. Проте перші документальні відомості про караїмів у Львові датуються XV ст. Якщо все ж прийняти, що в Магдебурзькому привілеї йшлося про караїмів, то мовчання львівських документів може пояснюватися тим, що на локальному рівні тогочасних караїмів не відрізняли від євреїв, адже вони також сповідували юдаїзм. Імовірно, вони й мешкали спільно з євреями та майже точно ділили одне кладовище, про що опосередковано свідчить наведена Я. Дашкевичем традиція.

За польського панування, маючи від кінця XIV ст. право складу “татарських” (тобто східних) товарів, він продовжував свій розквіт та скоро став “східними воротами” в Європу.

Найдавніший історичний опис Львова, який зберігся в щоденниках монаха Мартіна Груневега, змальовує нам той “східний Львів” кін. XVI ст.: “...У цьому місті, як і у Венеції, стало звичним зустрічати на ринку людей з усіх країн світу в своїх одягах: угорців у їхніх малих магерках, козаків у великих кучмах [...] турків у білих чалмах [...] Кожен, якою б мовою він не говорив, знайде тут і свою мову. Місто віддалене понад сто миль від моря. Але коли побачиш, як на ринку при бочках малмазіі вирує натовп критян, турків, греків, італійців, зодягнених

ще по корабельному, видається, неначе тут порт відразу за брамою міста” [2, с. 150].

Чудовий опис Львова поч. XVII ст. залишив львівський купець, аптекар та бургомістр Ян (Йоган) Альнпек. Описуючи львівський ярмарок, він зазначає, що тут “можна побачити натовп купців усіх народів, які напливають до цього міста майже з цілої Європи і Азії, найбільше греків, турків, вірмен, татар, волохів, угорців, німців та італійців” [2, с. 149]. Цей опис Альнпек створив для шеститомного каталогу “Опис міст світу”, який видавався в Німеччині в 1592–1618 рр. У ньому було вміщено перше відоме зображення Львова – кольоровий мідерит панорами міста Абрагама Гогенберга 1618 р. На ньому над містом є напис “LEOPOLIS Rusia Australis Urbs primaria emporium mercium Orientalium celeberrimum”, що перекладається як “ЛЕОПОЛІС Русі Південної місто, головний ринок товарів східних найславніше”. Отже, навіть на початку XVII ст. саме східна торгівля визначала “обличчя Львова” та була його головною характеристикою.

У Середньовіччі кожна спільнота гуртувалася навколо сакральної споруди. Тож уявіть собі: в один момент часу у Львові існували православна церква, вірменська церква, католицький костел, єврейська синагога, караїмська кенаса та мусульманська мечеть! Таке різноманіття етносів та релігій можливе було тільки у великих торгових містах Сходу – кримській Кафі (Феодосії) та Константинополі!

Література:

1. Войтович Л. В. Галицько-волинські етюди. Біла Церква : Вид. Пшонківський О. В., 2011. 480 с.
2. Історія Львова. У 3 томах / Редкол: Я. Ісасвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів : Центр Європи, 2006. Т. 1. 296 с.
3. Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVII ст.) / Упорядник М. Капраль. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2023. 576 с.
4. Дашкевич Я. Україна на перехресті світів: релігієзнавчі й соціокультурні студії. Львів : Видавництво УКУ, 2016. 602 с.
5. Зіморевич Б. Потрійний Львів, тобто Хроніка міста Львова. Львів : Центр Європи, 2014. 248 с.
6. Качор І., Качор Л. Середньовічний Львів. Фортифікації. Львів : Апріорі, 2009. 64 с.
7. Мельник І. В. Львівське Середмістя. Львів : Апріорі, 2015. 346 с.
8. Харчук Х. Турецькі військові поховання у Львові після Першої світової війни // Воєнна історія, № 5. 2011. С. 86–92.
9. Дашкевич Я. Україна і Схід. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка. 2016. 960 с.
10. Зубицький Д. Хроніка міста Львова. Львів : Центр Європи, 2006. 604 с.